

ТЕМА. Психічний розвиток дітей у фазі новонародженості та немовлячому віці

ПЛАН

1. Вплив процесу народження на психіку дитини.
2. Психологічні особливості фази новонародженості.
3. Психічний розвиток немовляти.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 101-114.
2. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. для самост. роботи студ. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ : Академвидав, 2010. С. 71-109.

Додаткова

3. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія : навч. пос. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 30-31.
4. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 69-71.

1. Вплив процесу народження на психіку дитини

Разом з особливостями пренатального розвитку на психіку новонародженої дитини суттєво впливає та *перинатальне середовище* – умови, в яких відбувається народження дитини.

До перинатального середовища відносяться наступні фактори:

- тип пологів,
- методи сприяння народженню дитини,
- лікарські препарати, які отримує жінка під час пологів,
- соціальне оточення, в якому відбувається народження дитини.

Традиційна практика народження дитини в спеціалізованих медичних установах – **пологових будинках** наразі **піддається критиці** через надмірну *невротичну обстановку* для породіллі. Також *зловживання знеболювальними, стимуляторами* під час пологів може викликати апатію новонародженого та труднощі встановлення його емоційного контакту з батьками.

Підготовлені пологи

Майбутні батьки відвідують спеціальні курси психологічної та фізичної підготовки до пологів.

Популярним є підхід сприймання пологів як природної **сімейної події**, а не хвороби жінки, що потребує втручання високих медичних технологій.

Домашні пологи

народження дитини відбувається в домашніх умовах за сприяння висококваліфікованого акушера, що можливо за умов гарного здоров'я жінки та неускладненого перебігу її вагітності.

Дитина може з'явитися на світ шляхом **природного народження** (проходження дитини пологовим шляхом матері) або внаслідок здійснення хірургічної операції – **кесаревого розтину**. Вдосконалення медиками процедури виконання кесаревого розтину сприяло розповсюдженню цієї операції, однак її вплив на матір та дитину може бути двояким:

Рисунок 1. Переваги та недоліки кесаревого розтину

Очевидно, що **процес народження для дитини** – це складне і суворе випробування. Різка зміна умов існування малюка, больові відчуття під час його пересування пологовим шляхом матері зумовлюють переживання сильного стресу.

Насправді, **процес народження – це стрес**, але для боротьби з ним у дитини достатньо природних сил, власних адаптивних можливостей. Стрес народження сприяє тому, що дитина народжується бадьорою і спроможною до самостійного дихання.

Перед початком пологів організм дитини виробляє **антистресові гормони** для зменшення больових відчуттів під час народження, які діють ще впродовж 2-3 годин після народження і зумовлюють високу емоційну чутливість новонародженого до встановлення бондінгу з батьками.

Бондінг – підтримуючий емоційно-тілесний контакт батьків з новонародженим, спрямований на подолання почуття самотності і незахищеності малюка внаслідок різкої зміни середовища його існування.

Для налагодження бондінгу батькам достатньо пригорнути новонародженого, приголубити, щоб він відчув серцебиття матері чи батька. Сприятливим є й перебування малюка разом з матір'ю після пологів. Американські вчені з'ясували, що встановлення батьками бондінгу з новонародженим відчутно позитивно проектується на гармонійність їх подальших взаємин.

Втім, якщо все-таки батькам не вдалося встановити бондінг з новонародженим, то це абсолютно не заперечує можливості сформувати тісний емоційний контакт з малюком згодом, в процесі його подальшого виховання. Присутність батька під час народження дитини в цілому має позитивний вплив, полегшуючи надалі встановлення батьківських почуттів чоловіка до дитини (за умови, якщо його присутність є добровільним власним рішенням). Як і мати, майбутній батько сприймає пологи дружини як дуже важливу подію свого життя, переживаючи цілу гаму різних емоцій.

Зокрема, багато чоловіків засвідчують, що сприймання ними народження дитини супроводжується сильною тривожністю, подекуди страхом, однак маскується під зовнішній спокій, щоб не турбувати дружину. Відтак, пологи дружини викликають у майбутнього чоловіка не менше емоційне потрясіння, ніж у неї. Тим не менше, після появи дитини на світ батько відчуває полегшення, радість і гордість. Така позитивна налаштованість сприяє встановленню міцного емоційного контакту батька з новонародженою дитиною. Чоловік вже готовий розділити з дружиною турботи та радості виховання малюка.

2. Психологічні особливості фази новонародженості (охоплює перші 4-6 тижнів)

Відразу після народження дитини медики, користуючись спеціальною 10-бальною шкалою В. Апгар, визначають рівень життєздатності новонародженого. У залежності від отриманої кількості балів діти поділяються на 2 категорії:

Шкала В. Апгар включає *п'ять критеріїв діагностики* новонароджених (максимум по 2 бали на кожен критерій): *колір шкіри* (рожевий чи синюшний), *характер дихання*, *серцебиття*, *мускульний тонус та рефлексорна збудливість* (крик).

• діти з високим рівнем життєздатності – від 7 балів і вище, їх вага становить 3–3,5 кг, зріст – близько 50 см. Мають сприятливе соматичне підґрунтя для психічного розвитку.

• діти зі зниженим рівнем життєздатності – менше 7 балів за шкалою Апгар, сюди відносяться недоношені діти, близнята, ослаблені новонароджені. Складають *групу ризику* щодо виникнення відхилень фізичного та психічного розвитку та тому потребують особливого догляду.

Криза новонародженості:

- спричинюється різкою зміною середовища існування дитини з пренатального на постнатальне;
- виявляється у втраті ваги новонародженим;
- розв'язується через процеси його адаптації до нових умов автономного життя;
- прилаштування дитини до самостійного існування відбувається завдяки систематичній турботі дорослих.

Фізіологічною основою для розгортання психічної діяльності новонародженого є його **вроджені безумовні рефлекс**:

харчові	• ссальні рухи
захисні	• кашель, чхання, • моргання, примруження очей
орієнтувальні	• прислуховування до голосного звуку, • повернення очей у бік джерела світла

Рисунок 2. Базові безумовні рефлекс новонародженого

Впродовж фази новонародженості у дитини виявляються і так звані **атавістичні рефлекс**, які дістались людині у спадщину від предків-тварин, зникають впродовж першого півріччя життя:

- імітація малюком повзання,
- ходи,
- плавання,
- чіпляння за допомогою дорослого.

Розвиток психіки новонародженого відбувається на основі основних актів життєдіяльності – **спання** (близько 20-ти годин на добу) і **годування**.

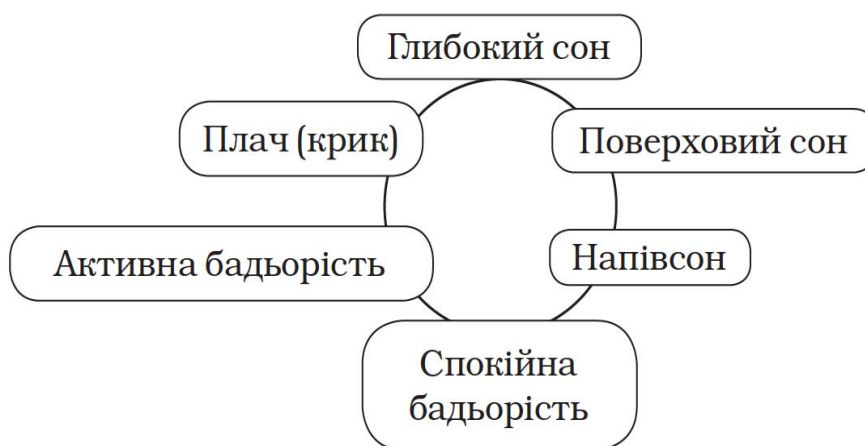

Рисунок 3. Стани новонародженого за Вольф

Три стани сну (глибокий, поверховий, напівсон) - забезпечують відпочинок нервової системи й психіки, захист їх від перевантаження.

Під час спокійної та **активної бадьорості** дитина є сприйнятливою для стимуляції дорослих.

Плач, крик – виражає свої потреби.

Перші форми пізнавальної активності дитини пов'язані з процесом годування, впродовж якого активізується цілий ряд **відчуттів дитини** – *дотикових, смакових, нюхових, температурних*, наслідком чого є стимуляція психічного розвитку.

Вагомим досягненням психіки новонародженого є виникнення **зорового та слухового зосередження**.

- вже на 3-му тижні життя з'являються **голосові зосередження** – почувши голосний, різкий звук, дитина завмирає, прислухається.
- згодом (4-5 тижень) з'являється здатність до **зорового зосередження** – фіксації погляду малюка на яскравому предметі.

- На базі безумовного орієнтувального рефлексу біологічної обережності вже на 3 тижні - виникає елементарна **пізнавальна активність**, в нових враженнях.
- Дитина потребує від батьків лише фізичного догляду. Однак, для психічного розвитку дитини важливо, щоб дорослі спочатку проявляли ініціативу у **налагодженні спілкування** з нею.

Соціальна ситуація розвитку новонародженого характеризується суперечністю між максимальною потребою у дорослому та відсутності способів взаємодії з ним. Це і стає стимулом для розвитку психіки дитини. Розвиток дитини в період новонародженості залежить від того, наскільки дорослий уміє відповісти на її поведінку, заохотити до взаємодії.

Однак встановленню раннього контакту матері та дитини може заважати емоційний стан жінки, зокрема так звана **післяпологова депресія**.

Близько 40-60 % породіль – виявляють дратівливість, плаксивість, відчують пригніченість, навіть образу на свою новонароджену дитину. Це пов'язано з післяпологовими гормональними змінами в організмі матері та новими турботами та стресами батьківських обов'язків. Зникають через 2 тижні.

Однак близько 10 % жінок - впадають у більш складний стан – післяпологову депресію. Цей стан може тривати кілька місяців і супроводжуватись сильним пригніченням, роздратуванням або апатією щодо дитини, а відтак ускладнювати взаємодію матері та малюка. Післяпологову депресія – не примха жінки, потребує кваліфікованої психотерапевтичної допомоги.

На 1 р.ж. – психічного новоутворення, що свідчить про завершення фази новонародженості – **комплексу пожвавлення**. Це новоутворення є проявом першої соціальної потреби дитини – у спілкуванні з дорослим.

Комплекс пожвавлення – позитивна емоційно-рухова реакція впізнавання та радості дитини при появі значимого дорослого. Стійка позитивна реакція дитини на появу матері відображає сформованість соціальної ситуації розвитку немовляти.

3. Психічний розвиток немовляти

Соціальна ситуація розвитку дитини першого року життя виявляється у *психологічному симбіозі (злитості) зі значимим дорослим*.

- спочатку немовля впізнає свою матір, згодом зосереджує увагу на інших людях, далі навчається розрізняти близьких і чужих людей.
- завдяки взаємодії з дорослим дитина знайомиться з предметами, що входять в її життя (брязкальце, пляшка з молоком тощо).

- дорослий стає ініціатором і організатором перших ігор малюка.
- протягом першого року життя він визначає будь-яку ситуацію, що виникає в житті немовляти.

Провідною діяльністю цього віку є *безпосереднє емоційне спілкування* дитини з дорослим. Поступово дитина стає ініціатором спілкування з дорослим.

Для повноцінного психічного розвитку немовляти важливим є *позитивний характер спілкування*, тобто переважання емоцій радості, задоволення. Позитивні емоції стають тонутом для її *психічного здоров'я*, *стимулом для пізнання світу*. Недостатність емоційно позитивного спілкування немовляти з дорослими викликає у нього прояви **дитячої шпитальності**.

Дитяча шпитальність – відставання фізичного та психічного розвитку дитини, спричинене дефіцитом її позитивного спілкування зі значимими дорослими

Дослідження 38 дорослих, що в дитинстві хворіли на шпитальність, виявило, що лише семеро з них змогли повноцінно пристосуватись до життя, решта мали різні психічні вади

У немовлячому віці виникає потреба в **афіліації** – прагненні до спілкування, емоційних контактів, взаємодії з іншими людьми.

1 рік життя – період абсолютного **егоцентризму** дитини, її максимальної зосередженості на собі.

Рисунок 4. Зміст мотиву спілкування немовлят за Лісіною

У 1 півріччі немовлячого віку провідним мотивом є особистісний.

З 6 місяців - домінуючим стає діловий мотив спілкування.

Провідною для психічного розвитку немовляти є потреба у враженнях.

З 8-ми місяців до 2-ох років допитливість дитини досягає максимуму.

Вплив фізичного розвитку на психіку немовляти

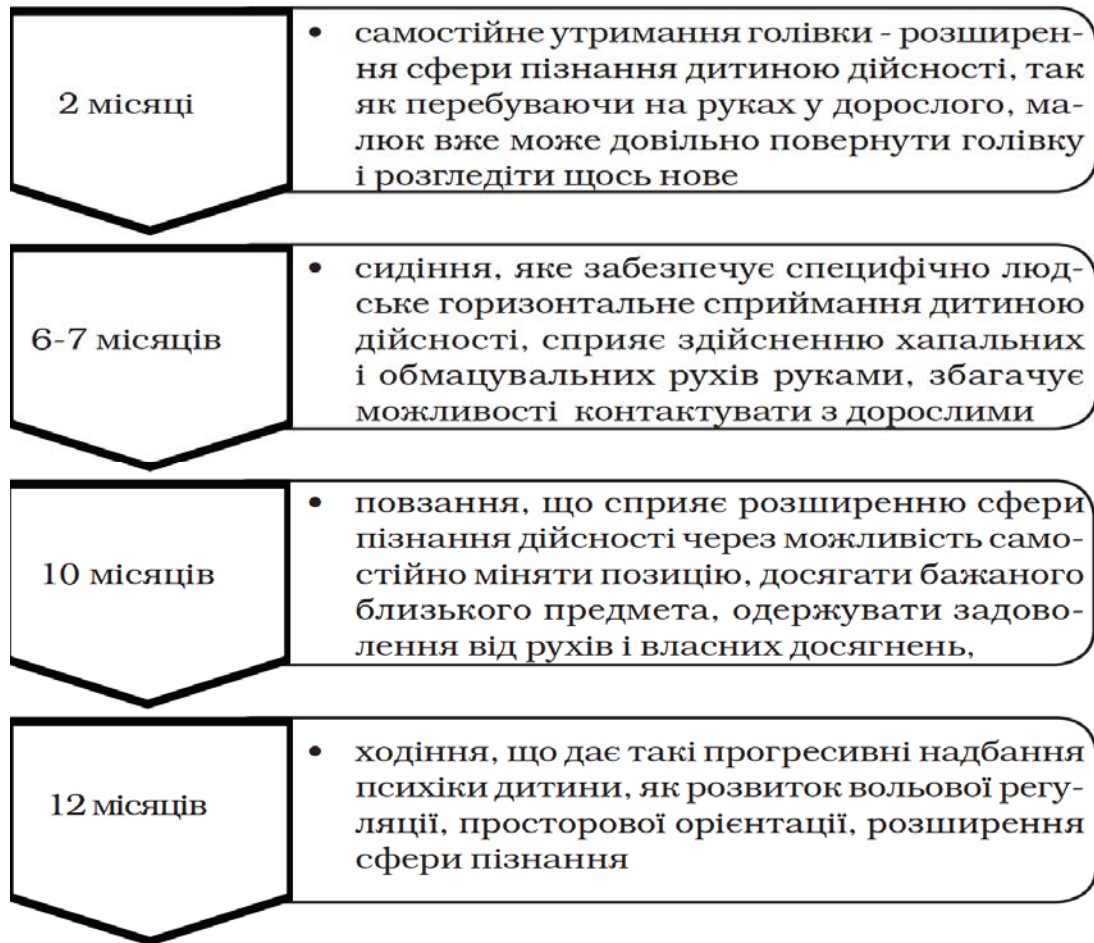

Рисунок 5. Вплив фізичного розвитку на психіку немовляти

Упродовж першого року життя на основі власної активності у немовляти формуються та ускладнюються різновиди практичних дій:

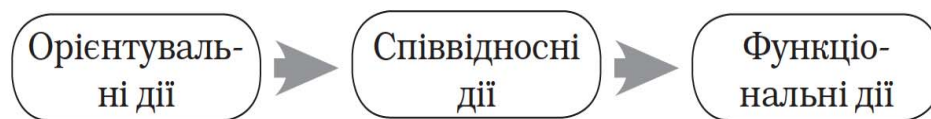

Рисунок 6. Види практичних дій немовляти за Г.С. Костюком

Наприкінці періоду дитина виконує перші функціональні дії, відтворюючи людські способи дій з предметами (ложкою, гребінцем тощо).

Розвиток відчуттів та сприймань

Ці пізнавальні процеси полягають у цілісному відображенні предметів і явищ, здатності дитини отримувати багато наочних, звукових, тактильних і смакових вражень. Немовлятам притаманна більшість людських відчуттів, вони бачать, чують, відчувають біль, дотик, здатні орієнтуватися в заданих

параметрах зовнішнього середовища.

- На звукові подразники, формуванні орієнтувальних реакцій (поворот голови на звук).
- Вже з 3-го місяця життя у дитини виявляється здатність розрізняти інтонації людського мовлення, хоча розуміння змісту слів дорослого ще відсутнє.
- Немовлята реагують на різні смакові відчуття, диференціюючи солодке, гірке, кисле чи солоне.
- Розрізняють приємні та неприємні для них запахи.

Розвиток мовлення

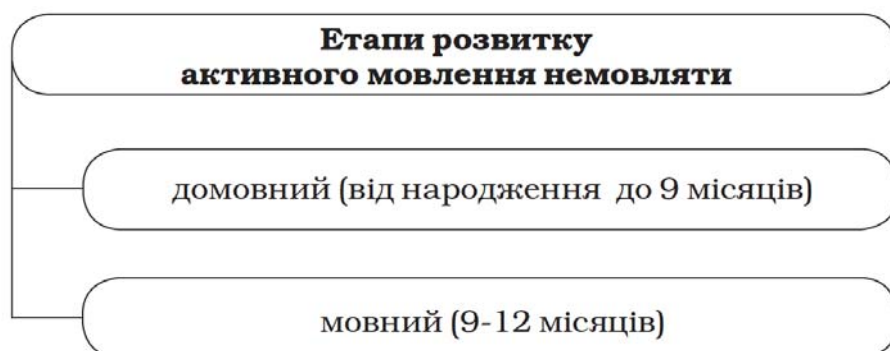
Немовля в ході взаємодії з дорослим починає емоційно **реагувати** на його мовлення, а згодом і **розуміти його слова**.

Паралельно дитина починає проявляти власну ініціативу у спілкуванні з дорослим за допомогою міміки, звукових інтонацій, виразних рухів. Так ініційоване дорослим спілкування з малюком перетворюється у двосторонньо активний процес.

Після **6 місяців** малюк вже реагує на відоме слово звичною дією. Спочатку діти засвоюють слова, що позначають спільне з дорослим виконання побутових дій – годування, купання, тощо, виявляючи, наприклад, розуміння звернень мами «підніми ручки», «відкрий ротик», «будемо гратися».

На **10 місяці** виникає пошук названого предмета, знаходження його на новому місці, що й свідчить про початок віднесення слова саме до цього предмета. Спочатку дитина лише повертає голівку, дивиться на названий дорослим предмет, а з часом, почувши його назву, вже й підповзає до нього, пізніше може взяти предмет і подати дорослому, вибрати його серед інших.

Наприкінці першого року їх життя – розвивається **активне мовлення**, який розгортається впродовж двох етапів.

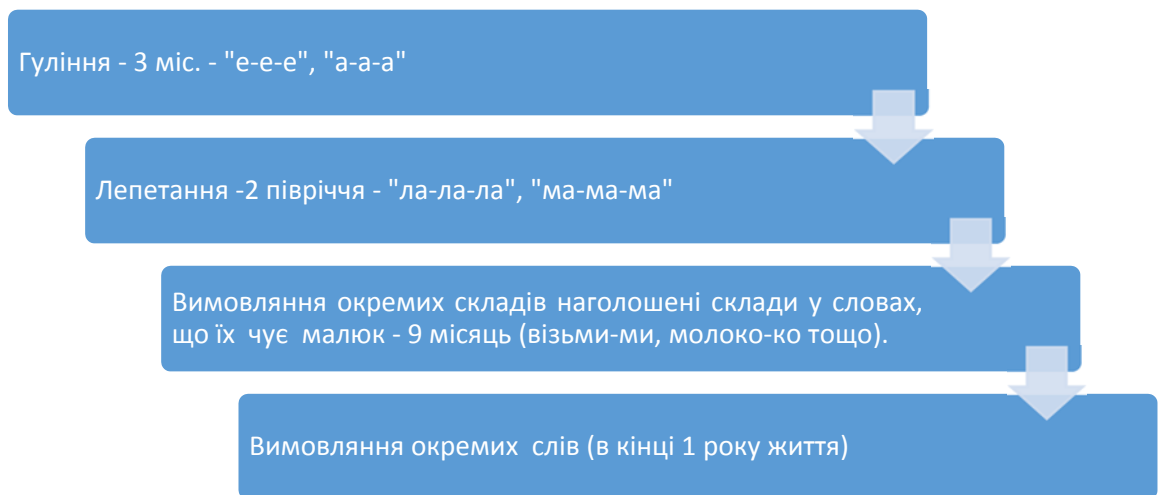

Рисунок 7. Етапи розвитку активного мовлення дитини першого року життя

Розвиток пам'яті

До кінця періоду в дитини починає працювати пам'ять, що виявляється в реакціях впізнавання знайомої людини, іграшки. Вже з першого року життя дитини вирізняється високою пластичністю, легкістю запам'ятовування діючих подразників.

- Активно працює **моторна пам'ять** немовляти, що помітна вже на 1 місяць життя дитини.
- З другого півріччя активізується **емоційна пам'ять**.

Приблизно у 8 місяців у немовляти починає розвиватися *робоча (оперативна) пам'ять* – пам'яті, що охоплює процеси запам'ятовування, збереження і відтворення інформації

Емоції та почуття

- Перші емоції дитини виникають як реакція на процес задоволення її органічних потреб. Здебільшого ці емоції є негативними і виявляються у вигляді крику, а згодом – плачу, спричинюються голодом, холодом чи болем. Діапазон емоцій новонародженого невеликий. До них належать переживання задоволення і незадоволення, страху і гніву.
- На третьому місяці життя з'являється сміх, яким немовля реагує на гру дорослого.
- Мимовільним наслідуванням. На посмішку малюк відповідає теж посмішкою, плач інших дітей в емоцій інших викликає й у нього плач. Йому передається поганий настрій, нервозність дорослого. Це явище, що має назву **«емоційного зараження»**, відіграє важливу роль у розвитку спроможності дитини до емпатії.

Зародження та формування Я-концепції дитини

Впродовж першого року життя відбувається зародження та формування Я-концепції дитини. Новонароджені не можуть **виділяти себе з оточуючого світу**. Але з часом немовля починає виокремлювати себе і ретельно освоювати своє фізичне тіло.

Впізнавання у немовлят не відокремлюється від сприймання

Малюк з великою цікавістю вивчає свої ручки та ніжки, здійснюючи ними певні рухи та обстежуючи їх ротом. В другому півріччі тілесність дитини вивчається нею через рухи переміщення.

Етап самосприймання

Близько 8-10 місяців першого року життя – формування в неї **образу зовнішнього «Я»** через знайомство з власним відображенням в *дзеркалі, на фото* та подальшим впізнаванням себе.

Формування самосвідомості дитини першого року життя відбувається через її активну **взаємодію зі значимими дорослими**. Показником адекватного психосоціального розвитку немовляти є **зміна його ставлення до інших людей**. Впродовж першого року життя спостерігається наступна динаміка цього ставлення:

- з *2-го місяця* – розрізнення знайомих і незнайомих людей, але ставлення до незнайомих ще спокійне,
- з *6-ти місяців* – стійка прихильність до рідних людей і **негативне ставлення до незнайомих,**
- *7-8 місяці життя* – насторожене ставлення до незнайомих, розрізнення дитиною ставлення до них значимих дорослих.

Криза 1 року життя

Криза 1-го року. В зв'язку з початком самостійного ходіння дитини психологи часто називають це явище *кризою вертикалізації*.

Причини кризи	Вияви кризи
<ul style="list-style-type: none"> • зростання потреби у пізнанні предметів, • накопичення рухових навичок і прагнення до самостійності	<ul style="list-style-type: none"> • впертість, • примхливість, • афективно-істерична реакція на заборону дорослих

Рисунок 8. Зміст кризи 1-го року життя

Криза виявляється особливо гостро при значних обмеженнях пізнавальних дій дитини зі сторони дорослих або у випадку непослідовного чи неузгодженого пред'явлення ними вимог. Наприклад, малюк починає вередувати, коли мама дозволяє взяти привабливий для нього предмет, а тато – ні, або якщо вчора дитині можна було гратись з певним об'єктом, а сьогодні їй це забороняють робити.

Конструктивне подолання цієї кризи потребує перебудови ставлень дорослого до дитини – надання їй **доречної самостійності** у пізнанні предметів навколишньої дійсності.